

บทวิพากษ์ว่าด้วยเรื่อง “ความเมตตา” ของพระพุทธศาสนา

■ วนิตา ขำเขียว

บทคัดย่อ

ความเมตตา เป็นหลักจริยธรรมอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึง ความรัก แต่ความรักสำหรับความเมตตาแตกต่างจากความหมายที่คนทั่วไปเข้าใจ เพราะเป็นความรักที่ไม่มี ความผูกพัน และไม่มีเรื่องของกามตัณหาเข้ามาเกี่ยวข้อง ผู้ที่มีความเมตตาจึงเป็นผู้มีความรัก และปรารถนาดี ให้แก่ทุกคนโดยไม่หวังผลตอบแทนทั้งในทางวัตถุ และจิตใจ

การที่ความเมตตาจะเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคลได้นั้น จะต้องเริ่มจากการปฏิบัติธรรมสำคัญ คือ

1. รู้จักโลกตามความเป็นจริง
2. มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม
3. หมั่นทำความดีเป็นนิจ
4. มีความสันโดษ
5. รู้จัก “ให้” ผู้อื่น

ถ้าเราสามารถปฏิบัติได้ครบทั้ง 5 ข้อ จะช่วยให้จิตใจมีความนุ่มนวล มีความเข้าใจโลกและ ความสามารถเป็น “ผู้ให้” ได้อย่างแท้จริง ผู้ที่มีเมตตาจึงเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมพื้นฐาน อันจะนำไปสู่การ ละความยึดถือในตัวตน อันเป็นหนทางสำคัญที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร และในขณะเดียวกัน ถ้าแต่ละคนสร้างเมตตาธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจได้แล้ว สันติภาพย่อมเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน เพราะสันติ ภาพที่แท้จริงต้องเริ่มจากคนแต่ละคนในครอบครัวก่อนเป็นเบื้องต้น อนาคตของชาติอันได้แก่เยาวชน ทั้งหลายจึงจะเป็นเมล็ดพันธุ์ที่ดีที่ทำให้เกิดสันติภาพได้ในอนาคต

ความเมตตาเป็นหลักจริยธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ซึ่งเรามักจะได้ยินหลายครั้งเวลาที่มีการเทศนาธรรม หรือการบรรยายธรรมของพระอาจารย์ที่ทรงคุณวุฒิ แม้ว่าจะมีการกล่าวถึงหลักธรรมอื่นๆ แต่ในที่สุดก็จะกลับมาสู่เรื่องความเมตตา ความเมตตาจึงเปรียบเหมือนดังเสาเข็มที่มีส่วนช่วยยึดดินและพยุงเสาแต่ละหลักให้มั่นคงถาวร ความเมตตาจึงไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยที่เราจะมองข้ามไปโดยไม่ให้ความสำคัญ แต่เป็นเรื่องที่น่าจะนำมาพิจารณาอย่างละเอียด เพราะสามารถทำให้สันติภาพบังเกิดขึ้นได้ ถ้าในโลกนี้มีผู้คนที่นำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง

ความเมตตา คืออะไร

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน. 2525 : 655) ได้ให้นิยามไว้ว่า

“ความเมตตา คือ ความรักและเอ็นดู ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้สุข เป็นข้อหนึ่งในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา”

พระราชวรมนี (พระราชวรมนี. 2528 : 148) ได้ให้นิยามว่า *“ความรักใคร่ ปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์ สัตว์ทั่วหน้า”*

จากนิยามที่ได้กล่าวมานี้ เราจะเห็นว่าความเมตตาคือความรัก ความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นได้ดีมีสุข แต่ความรักในรูปแบบนี้คงไม่ใช่ความรักที่เจือไปด้วยเพชรหรือกามารมณ์ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว ความเมตตาจะขัดกับหลักธรรมคำสอนในฝ่ายที่จะเอื้อให้เกิดความดีที่จะมุ่งไปสู่พระนิพพาน ดังนั้น เราลองมาพิจารณาความหมายและความรู้สึกที่ซ่อนอยู่ในคำเหล่านี้ว่า ที่สุดแล้วคำว่า **ความรัก** และ **ความเมตตา** นั้น มีความเหมือนและความต่างกันอย่างไร

ประการแรกที่เราควรพิจารณาคือ **ความรัก** เป็นความหมายที่กว้างมากเมื่อพิจารณาจากนิยามศัพท์ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2525 : 693) ได้ให้ความหมายไว้ว่า *“รัก ชอบอย่างผูกพันพร้อมด้วยความชื่นชมยินดี”* ถ้าเช่นนั้น **ความรัก** ในความหมายนี้ น่าจะเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้ คือ

รัก = ชอบ + ผูกพัน + ความชื่นชมยินดี

สมมติว่านาย ก รักนาย ข นาย ก จะรู้สึกถึงพลังของการให้ทุกอย่างแก่นาย ข และในขณะเดียวกัน นาย ก จะมีความผูกพันกับนาย ข ดังรูป

ในทางตรงข้าม ถ้านาย ก เกลียดนาย ข ความรู้สึกเกลียดนี้จะเป็นแรงผลักดันให้เกิดความอยากที่จะหนีไปจากนาย ข หรืออยากให้นาย ข ออกไปจากชีวิตของตน ดังรูป

ดังนั้นเราอาจสรุปได้ว่า ความรักทำให้เกิดแรงดึงเข้ามา ซึ่งมีผลทำให้เกิดการรวมกัน ความเป็นเอกภาพเดียวกัน และการสร้างสรรค์ เพราะมีตัวผูกพันเป็นแรงยึดเหนี่ยว ส่วนความเกลียด ทำให้เกิดแรงผลักออกไป หรือต้องการให้สิ่งนั้นออกไปจากตน ในขณะเดียวกันอาจทำให้เกิดการทำลาย

อนึ่ง ความรักนั้น มีความหมายที่ค่อนข้างกว้าง คืออาจหมายถึงความรักที่เต็มไปด้วยเรื่องของกามารมณ์ และความรักที่ไม่มีเรื่องของกามารมณ์ ดังนั้น เวลาที่เรากล่าวถึงเรื่องความรัก จึงต้องพิจารณากันเป็นพิเศษว่ามีเรื่องของกามารมณ์เข้ามาเจือปนด้วยหรือไม่อย่างไรก็ตาม ความรักทั้งที่มีกามารมณ์และไม่มีกามารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้อง ล้วนต้องอยู่ภายใต้ความผูกพัน จึงมีผลที่ทำให้เกิดเป็นความทุกข์ได้ง่าย

สำหรับ**ความเมตตา**ในพระพุทธศาสนานั้น ถ้าเขียนเป็นแผนผัง เราสามารถเขียนได้ดังนี้ คือ

ความเมตตา = รัก + ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข

ดังนั้น ความเมตตาคือความรักที่ไม่มีเรื่องของกามารมณ์เข้ามาและไม่มี ความผูกพัน จึงเป็นความรักชนิดพิเศษที่แตกต่างจากความรักทั้งสองอย่างที่กล่าวมาในข้างต้น

สมมติว่านาย ก เกิดความเมตตานาย ข นาย ก จะปรารถนาให้นาย ข มีความสุขโดยที่ไม่มี ความผูกพัน พลังของเมตตาจึงเป็นแรงให้ ที่ไม่มีพลังแห่งความผูกพัน และไม่มีเรื่องของกามารมณ์เข้ามา เจือปนตั้งแต่แรก ผู้ใช้ศัพท์ **ความเมตตา** ในพระพุทธศาสนาจึงต้องระวังในการใช้ มิฉะนั้นจะทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในความหมาย

เราอาจสรุปได้ว่า **ความรัก**ในความหมายทั่ว ๆ ไป และ**ความเมตตา** จึงมีความเหมือนกันตรงที่มี **“การให้”** ซึ่ง**การให้** นี้หมายถึง ให้ทั้งในทางวัตถุ ให้ ความชื่นชมยินดี ให้ผู้นั้นเป็นสุข และให้อะไรต่าง ๆ ที่เป็นไปในทางบวก แต่มีข้อต่างกันคือ ความเมตตานี้ จะไม่มีความผูกพันกลับเข้ามาหาตนอีกต่อไป นั่นคือ มีการให้และจบตรงนั้น ส่วนความรักมีการให้เช่นกัน แต่ยังมี ความผูกพันกัน ในทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่าความรักเป็นทุกข์ **ความรักและความเกลียดที่ดู เหมือนว่าต่างกัน แต่แท้จริงแล้ว ที่สุดก็ให้รสแห่ง ความทุกข์เช่นเดียวกัน**

นัยตรงข้าม ความเมตตานั้น เมื่อให้แก่ใคร ก็ตาม ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นเช่นไร อยู่ในสถานภาพใด เป็น คนที่เราเกลียดหรือไม่ แต่ถ้าเราเมตตาบุคคลนั้นแล้ว **การให้**จะเกิดขึ้น และการให้นี้จะไม่มี ความผูกพัน และจบที่ตรงนั้น คือไม่มีความผูกพันที่จะกลับเข้ามาหาตัว ตนอีกต่อไป จึงไม่มีความทุกข์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะ

เป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือ การทำลายความ **ยึดถือในตัวตน** ธรรมะคำสอนของพระพุทธองค์ล้วน มุ่งไปสู่การทำลายความยึดถือและความผูกพัน ความเมตตาซึ่งเป็นคำสอนข้อหนึ่งและเป็นคำสอนพื้นฐาน จึงมีความหมายที่มุ่งการให้ แต่ไม่มีความผูกพัน

พื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดความเมตตา มีอะไรบ้าง

บุคคลที่จะมีความเมตตาหรือเพาะเลี้ยง ความเมตตาให้เกิดขึ้นได้นั้น จะต้องเริ่มต้นจากการ ปฏิบัติธรรม ในข้อต่อไปนี้ คือ

1. รู้จักโลกตามความเป็นจริง
2. มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม
3. หมั่นทำความดีเป็นนิจ
4. มีความสันโดษ
5. รู้จัก **“ให้”** ผู้อื่น

1. รู้จักโลกตามความเป็นจริง

โลกที่ปรากฏแก่ผัสสะทั้ง 5 อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ ทำให้คนส่วนมากคิดว่าเป็นโลกที่แท้ จริง จึงไปหลงยึดถือว่าเป็นตัวตน แต่แท้จริงแล้วโลก ที่เราเห็นอยู่นี้เป็นของไม่จริง ไม่เที่ยงแท้ ต้องเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลายไปตลอดเวลา เช่น เราไม่สามารถ บังคับความสาวให้อยู่กับเราอย่างถาวร เราไม่สามารถทำให้อำนาจเกียรติยศ และความมั่งคั่งอยู่กับ เราตลอดไป วันหนึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องจากเราไป และเรา ก็ต้องจากพรากจากสิ่งเหล่านี้ไปเช่นกัน เพราะอายุขัย ของสัตว์โลกมีขอบเขตจำกัด และเราก็ไม่สามารถไป บังคับให้ทุกสิ่งที่อยู่รอบตัวเรานี้เป็นไปตามใจหวัง ทุก สิ่งที่เกิดขึ้นย่อมตั้งอยู่ชั่วขณะหนึ่งแล้วก็ดับไป ไม่มีสิ่ง ใดเที่ยงแท้ถาวร สภาพเช่นนี้เราเรียกว่ามันเป็น**อนัตตา** คือ ไม่มีตัวตนถาวรที่จะไปยึดให้อยู่ตลอดไป เมื่อเรา เกิดมาแล้วก่อนที่จะดับไปนั้น เราต้องตั้งใจว่าเราจะ ประพฤติตนอย่างไรให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม และ สิ่งใดที่ทำให้เราไม่ชอบใจไม่ถูกใจ เราต้องไม่ผันแปร ไปตามอารมณ์นั้น ๆ แต่เราต้องเข้าใจและรู้เท่าทัน ทุกครั้งที่จิตของเราไปสัมผัสกับสิ่งที่อยู่ภายนอก ดังนั้น

การที่เราเข้าใจสามัญลักษณ์ของโลกว่าเป็น **อนิจจัง** คือไม่เที่ยง **ทุกขัง** คือตั้งอยู่ได้ไม่นานเพราะถูกบีบคั้นให้แปรปรวน และ **อนัตตา** คือไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร การเข้าใจเช่นนี้อย่างเห็นแจ้ง จะช่วยให้เราเกิดปัญญาและความรู้ในเรื่องโลกอย่างแท้จริง ฐุกฎแห่งกรรม และเกิดความเมตตาในสัตว์โลกทั้งหลาย ทำให้เราไม่หลงมกมายไปกับอารมณ์ภายนอกที่เข้ามากระทบจิต การปฏิบัติธรรมในข้อนี้จะช่วยให้เราสามารถละโมหะที่เปรียบเหมือนกับเมฆดำที่มากปิดสติปัญญาของเรา ทำให้เกิดความโง่ และกระทำสิ่งต่าง ๆ ไปตามความโง่ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ **ความทุกข์** อันเป็นทุกข์ที่มาจากความโง่และความไม่เข้าใจโลกอย่างแท้จริง

2. มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม

เมื่อเราสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นแล้ว นั่นคือการมีความรู้เท่าทันโลกตามความเป็นจริง ต่อไปเราจะต้องมีความระลึกรู้ตัวอยู่เสมอ เมื่อไปสัมผัสกับอารมณ์ภายนอก ไม่ว่าจะอารมณ์นั้นจะเป็นฝ่ายบวกที่ทำให้เกิดความพึงพอใจ หรืออารมณ์ฝ่ายลบที่ทำให้เกิดความเกลียดและความทุกข์ใจ **ทั้งความพอใจและทุกข์ใจ ต่างเป็นสองด้านของสิ่งเดียวกันคือความทุกข์** แต่คนส่วนมากคิดว่าความสุขและความพอใจเป็นความไม่ทุกข์ ทั้ง ๆ ที่สิ่งที่เรียกว่าความสุขนั้นเกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่งแล้วก็เสื่อมไป เมื่อเราไปหวังหรือยึดให้มันอยู่นาน ๆ แต่มันไม่เป็นไปตามใจที่หวังจึงเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา **สติ** จึงเป็นธรรมะสำคัญที่ช่วยจุดรั้งจิตของเราให้มันคงเมื่อเวลาไปกระทบกับอารมณ์ภายนอก หรือไปสัมผัสกับกิเลสตัณหา และโทสะ การฝึกสติจึงต้องหมั่นกระทำให้เกิดขึ้นอยู่เสมอและตลอดเวลา ความเมตตาจึงจะเกิดขึ้นได้อย่างสม่ำเสมอและงอกงาม

3. หมั่นทำความดีอยู่เป็นนิจ

การทำความดีในที่นี้ หมายถึงการกระทำต่อผู้อื่นทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่มีผลทำให้เกิดประโยชน์สุข การทำความดีอยู่เสมอจะช่วยลดละกิเลสได้อย่างดี เพราะทำให้จิตของเราเกิดความชุ่มชื้นเบิกบาน จิตที่เราร้อนก็สามารลดสงบลงได้ อีกทั้งทำให้เราเป็นคนเห็น

อกเห็นใจผู้อื่น การทำความดีจนเคยชินเป็นนิสัยจะทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า **คุณธรรม** ซึ่งจะฝังรากในจิตใจของเราและเติบโตแผ่กิ่งก้านสาขาออกไป ทำให้บุคคลนั้นไม่กล้ากระทำความชั่วเพราะฝืนต่อจิตคุณธรรมของตน และมีความเข้าใจในสัตว์อื่น บุคคลอื่น จึงปรารถนาที่จะช่วยสัตว์โลกให้พ้นภัย ถ้าเราสร้างสำนึกได้เช่นนี้ ความเมตตาจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

4. มีความสันโดษ

ความสันโดษในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การยินดีในของของตนไม่ยอกได้ของผู้อื่น ยินดีตามฐานะที่ตนเป็นอยู่และมีอยู่ สันโดษจึงเป็นธรรมะที่ช่วยละความอิจฉาริษยาได้ ละกิเลสตัณหาได้ การสร้างสันโดษให้เกิดขึ้นในจิตจะช่วยเราได้อย่างดีในการลดความร้อนแรงของตัณหา และเปิดโอกาสให้เมตตาธรรมได้ลุกขึ้นมาทำหน้าที่ในจิตของเราได้อย่างเต็มที่

5. รู้จัก “ให้” ผู้อื่น

การให้ เป็นธรรมะที่ช่วยลดความยึดถือ ยึดติดในตัวตนของตนได้อย่างดี เพราะเป็นธรรมะที่ปราบกิเลสตัณหา การที่เรารู้จักให้ผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นสิ่งของหรือกำลังใจ หรือการให้อภัย ล้วนเป็นสิ่งที่นำไปสู่การหมดความยึดถือในตัวตน **เมื่อไม่มีความยึดถือในตัวตนของตน ความเมตตาจะเกิดขึ้นและความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นหรือสัตว์อื่นมีความสุขจะเกิดขึ้นตามลำดับ**

ธรรมะพื้นฐานสำคัญทั้ง 5 ข้อนี้ เป็นแนวปฏิบัติที่จะนำไปสู่การมีความเมตตา ซึ่งจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ ทุกข้อต่างสัมพันธ์กันและเอื้อซึ่งกันและกัน เพราะเป็นการฝึกจิตให้มีความนุ่มนวล แต่ในขณะเดียวกัน ก็เสริมสร้างปัญญาที่จะช่วยให้เข้าใจโลกได้อย่างแท้จริง อีกทั้งสอนให้เป็นผู้รู้จักการเป็น **“ผู้ให้”** มากกว่าการเป็น **“ผู้รับ”** อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการละ **อิตตา** ละความอหังการ (คือ ความถือตัวถือตน) และ **มมังการ** (คือ ความยึดถือว่าเป็นของตน) ตราบใดที่บุคคลต้องการเป็นผู้รับมากกว่าเป็นผู้ให้แล้ว ความ

ยึดมั่นอันเป็นอุปาทานสำคัญที่จะนำไปสู่การเวียนว่ายในภพจนก่อเกิดเป็นชาติและตัวตนจะบังเกิดขึ้นเรื่อยไป ทำให้เวียนว่ายในวัฏฏสงสารพญากับความทุกข์เรื่อยไปไม่รู้จบ

ความเมตตาทำให้เกิดสันติภาพได้อย่างไร

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ความเมตตาคือความรักที่ไม่มีเรื่องกามารมณ์และไม่มีความผูกพันเข้ามาที่จะทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน จึงเป็นแนวปฏิบัติธรรมที่มีแต่การให้ ซึ่งการให้ในที่นี้ ก็นิยามหมายรวมทั้งการให้ทางวัตถุ และการให้ทางจิตคือความรู้สึก แต่ผู้ที่จะให้เช่นนี้ได้หรือเป็นผู้มีเมตตาได้นั้นจะต้องเริ่มจากการมีปัญหาที่จะเข้าใจและเห็นแจ้งในโลกและสรรพสิ่ง โดยเห็นสามัญลักษณะของโลกและชีวิตทั้งหลาย จนทำให้จิตคลายจากความอยาก ความต้องการ มีสติเตือนตนอยู่เสมอเมื่อไปสัมผัสรับรู้กับสิ่งรอบตัว และพึงพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ เป็นอยู่แต่ในขณะเดียวกัน ก็พร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น และมีความปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข บุคคลใดที่สามารถเพาะเลี้ยงคุณธรรมที่กล่าวมาแล้วนี้ให้เกิดขึ้นได้อยู่เสมอ บุคคลนั้นจะเป็นผู้มีเมตตาธรรมพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น และถ้าครอบครัวในแต่ละครอบครัวสามารถฝึกฝนอบรมคนในครอบครัวของตนให้มีเมตตาธรรมได้ สังคมนั้นจะเป็นสุขและบรรลุถึงซึ่งสันติภาพ ในทางตรงข้าม ถ้าคนแต่ละคนยังมีความยึดถือยึดติดในตัวตน ของตน และพวกของตน ขาดความสำนึกในเรื่องการให้

ความเมตตาจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ก็เลสทั้งโลภะ โทสะ และโมหะจะสามารถเข้าแทรกได้ง่าย ทำให้บุคคลนั้นกระทำอะไร ๆ ไปตามแรงบังคับของกิเลส จิตตกอยู่ภายใต้การชี้นำของกิเลส และจิตนั้นก็เป็มหาสของกิเลส เป็นเหตุให้ชอบรุกรานและทำร้ายผู้อื่น ชอบก้าวร้าวแก่งแย่งชิงดีกัน ขาดความเกรงใจ ขาดความรัก และขาดความเข้าใจในผู้อื่น สันติภาพที่แท้จริงจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ ถ้าการดำเนินชีวิตยังไม่เป็นไปอย่างสันติวิธี **เมตตาธรรมเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดสันติวิธี และสันติวิธีเป็นแนวทางที่ทำให้เกิดสันติภาพ** ชีวิตที่ดำเนินไปอย่างสันติวิธีจะต้องมีพื้นฐานอยู่ที่ความมีเมตตา เช่น การไม่เข่นฆ่า รวมทั้งไม่ทำร้ายและรังแกต่อชีวิตผู้อื่น และสัตว์อื่น การไม่ยึดในสิ่งของและชีวิตอันเป็นที่รักของผู้อื่น การไม่ดูถูก ดูแคลนผู้อื่น การไม่ถือว่าพวกพ้องของตนดีกว่าผู้อื่น เป็นต้น

ความมีเมตตาจึงเป็นสิ่งที่ควรปลูกฝังให้แก่เยาวชนทุกคน ตั้งแต่เด็กจนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ โดยบุคคลแรกที่เป็นแบบอย่างสำคัญคือ บิดา มารดา ซึ่งเป็นคนในครอบครัวที่ใกล้ชิดที่สุด จากนั้นก็คือครู อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่ปลูกฝังสิ่งที่ดีให้ลงรากในจิตสำนึกและวิญญาณให้แก่เยาวชน ถ้าสังคมให้ความสำคัญในเรื่องความเมตตา อนาคตของชาติอันได้แก่เยาวชนทั้งหลาย ย่อมเป็นเมล็ดพันธุ์ที่ดีที่ทำให้เกิดสันติภาพได้ในอนาคต

หนังสืออ้างอิง

พระราชวรมณี (ประยูรท์ ปยุตโต).(2528). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาคุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
 ราชบัณฑิตยสถาน.(2538). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525**. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์ จำกัด.